

12.

ОПОВІДАННЯ

ПЕРСОНА ГОЛОВЫГО

пъ

НАПИСАВЪ

М. РОМАРЬ.

7

Благотворител·общество·издан·
общеполез·надешев·книги

ціна 5 к.

ОПОВИДАННЯ
ПРО
АНТОНА ГОЛОВАТОГО
ТА ПРО
ПОЧАТОКЪ ЧОРНОМОРСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА.

НАПИСАВЪ

М. Комарь.

Зб малюнкамы А. Ждахы.

С.-ПЕТЕРБУРГъ.
Типографія Училища Глухонѣмыхъ, Горох.. 18.
1901.

Державна Публічна
БІБЛІОТЕКА УРСР

11

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 12 Октября 1900 г.

БІБЛІОТЕКА
Академії Наук
У РСР

980 ЧК

Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського

Акт № 591-28

2001

ОПОВИДАННЯ
ПРО
Антона Головатого.

Теперь, кажуть, въ Слободзеи
Останки збирае
Головатый, та на Кубань
Хлопцивъ пидмовляє...
Нехай йому Богъ поможе!
А що зъ того буде—
Святый знає: почуемо,
Що роскажуть люде.

Т. Шевченко.

(Изъ поемы: „Невольники“).

I.

Ще й доси на степахъ Херсонськои та
Катеринославськои губерній, а ще частише
въ Чорноморії можна почуты оповидання
про славного козака Антона Головатого,
що живъ давно колись, тоди ще, якъ на
руинахъ Запорожжя, та тильки въ другому
мисьці, народилося Чорноморське козацьке
військо. Вже бильше сотни літъ ми нуло
писля смерти Головатого, а народня пам'ять
и доси зберегла видъ забутку його им'я: по-

чуете про його и въ писняхъ народныхъ и въ оповиданняхъ, та не дурно жъ и прыказка склалася про його: „Знае объ тимъ Головатый Антинъ“.

Чымъ же винъ заробывъ соби таку славу, що и доси ще живе въ народнихъ згадкахъ?

Бувъ винъ козакъ дуже здатный и розумный, щыро любывъ свое товарыство, багато працювавъ для своихъ братівъ-козакивъ, а писля скасування Запорожжя усе життя свое поклавъ на те, щобъ не загинуло козацтво, щобъ добуты козакамъ добрый прытулокъ, колы не въ ридній земли, то хочъ на далекій ричці Кубани, де й засновалося Чорноморське козацьке війско. Окримъ сього Головатый звистный ще й тымъ, що винъ скомпонувавъ де-кильки писень, котри и доси ще спивають въ народи. Писни свои винъ складавъ про справы свого товарыства, выспивувавъ його недолю, горе, бажання и надії, самъ прыбирає голосъ и спивавъ йихъ пидъ бандуру — и треба правду мовыты, його голосна кобза стала у великій прыгоди и чымало допомогла Головатому довести його дило до доброго кінця.

II.

Одже треба попереду хочъ коротенько росказати про саме Запорожжя. Ще въ дуже

давню годыну, лить за симсotъ передъ нашымъ часомъ, колы не бильше, булы въ нашему краю люде, що звалыся козакамы. Тоди великий степъ, що простягается геть далеко одъ Чорного моря по обыдви стороны Днепра, бувъ зовсимъ дыкый, або зовсимъ мало заселеный, бо крымськи татары, що жылы недалеко въ Крыму и биля самого Днепра на нызу, часто нападалы на хуторы та села, руйнувалы и палылы ихъ и багато лсдей забиралы въ неволю. Тымъ часомъ край сей бувъ дуже багатый и не дывно, що наши люде зъ Украины ходылы сюды на промыслы и оселялься тутъ, а видъ нападу татаръ треба було обороняться. Отожъ зъ тыхъ людей и складалыся товарыства, котри звалыся козаками. Воны выбиралы соби ватажкивъ, та й воювалы зъ татарамы, обороняющы видъ ихъ ридный край и однимающы награбоване татарамы добро и невольныкивъ. Чымало жъ було такихъ людей, що ходылы на промыслы ажъ за Дніпрови порогы, то йимъ ще бильше треба було гуртуваться, щобъ маты сылу для обороны видъ татаръ. Колы жъ на Украини, що жыла тоди вкупи зъ Польщою, поляки почалы заводыты Унію та панщыну, тоди багато людей почало втикаты до козакивъ и такимъ побутомъ сыла ихъ росла. Довго козакы тильки обо-

ронялъся видъ татаръ, а якъ почулы въ соби бильшу сылу, почалы й сами вже нападаты на татаръ. На своихъ човнахъ-чайкахъ плавалы воны Дніпромъ у самисиньке Чорне море, нападалы на турецьки и татарськи города та села, грабувалы, руйновалы йихъ, вызволялыш невольникувъ-христіянъ и зъ великомъ добромъ поверталыся до дому. Поляки спершу радилы, що на гряныци завелось таке військо, котре захищає цилу Польщу, а якъ побачылы, що сыла козакивъ стає що дали все дужчою, стали поляки заводыты міжъ козакамы свои порядки, щобъ прыборкаты йихъ и пидгорнуты пидъ свою власть. Запорожськи козакы, що жылы ныжче порогивъ Дніпровыхъ, спочатку ничымъ не одризнялъся видъ іншихъ українськихъ козакивъ, що жылы выше порогивъ. Одже зъ того часу, якъ на України почалы порядкуваты поляки, мы бачымо, що Запорожжя почынае складатыся зовсімъ въ особливу козацьку громаду, де збереглася справжня козацька воля, бо запорожськи козакы жылы далеко видъ Польщи и найбильше въ такихъ непрystупныхъ мисцяхъ, куды николы не досягала польська сыла. Що дальше поляки бралы гору надъ козакамы въ України, то все бильше назначалася окрема запорожська спилка. Украина була

подилена на староства, де порядкували польськи старосты, козакы булы заведени въ реестры, старшынувавъ надъ нымы найчастійше не выборный гетьманъ, а настановленый самыми полякамы, селяне булы пидъ польськымъ урядомъ и въ неволи панській. Не те мы бачымо на Запорожжи. Тутъ польського уряду и духу не було, козакы жылы соби по давнимъ козацькымъ звычаямъ: сами себе судылы, сами выбирали соби старшину, котра и орудувала; всима громадськымы справамы по воли и наказу *військової ради*, бо рада була старша надъ усяку старшину. Дальше установився та-
кий ладъ: вся запорожська земля була подилена на *паланки* (повиты), въ кожній паланци бувъ полковныкъ и вся інша старшина, а найголовнійша козацька сыла була въ запорожській столиці *Сичі*, де була військова старшина. Въ Сичи жило тильки нежонате сичове товарыство, сюды навити не пускалы жинокъ, та сичовыкъ и не мавъ права женитися. Семейни козакы жылы не въ Сичи, а на зимовныхъ, хуторахъ та селахъ, що почалы заводыться вже пізнійше. Сичове товарыство жило по куриняхъ и въ кожному курини, де було 150 або й бильше козакивъ, бувъ выборный *куринний отаманъ*, а надъ усимъ військомъ старшынувавъ *ко-
иковий отаманъ* и пры ньому *військовий*

суддя, осаула, обозный та ииша старшина, котра всьому давала ладъ по воли військовои рады и правыла вже не тильки Сичною, а всимъ Запорожжямъ. Запорожська земля простягалася: на пивничъ до рички Орели, що вльвається въ Дніпро биля мистечка Кытай-города, внызъ по Дніпру ажъ до Лыману, на захидъ—до рички Буга и на схидъ сонця ажъ до земли Донськихъ козакивъ.

Не вважаючи на те, що доля такъ одризнила Запорожцівъ видъ України, воны булы щырымы сынамы своеи родыны и завжды помагалы українськымъ козакамъ бороныты свою волю и виру видъ поляківъ. Видсilia вылышнувъ славный *Петро Конашевичъ Сагайдашний*, тутъ винъ зибравъ військову силу и вже тоди обизвався гетьманомъ на всю Україну. Сюды жъ на Запорожжя втикъ славный *Богданъ Хмельницкий*, тутъ винъ знайшовъ соби прытулокъ и братерську пидпомогу. Тутъ винъ зибравъ військо, котре повивъ на поляківъ, зъ пидмогою Запорожцівъ не разъ та й не два у пень побывавъ поляківъ, а на послидокъ обернувся до ласки Московського царя Олексія Михайловаича и цилу Україну разомъ зъ Запорожжямъ прыеднавъ до Московського царства, котре не забаромъ склалося у велику россійську державу.

Скоро писля того на України скризъ

заведени були таки сами порядки, якъ и скризь въ Россіи, та й Запорожжя по-малу одживало свій викъ. Польща, знесьлена столитнею війною зъ козакамы, а потимъ війною зъ Московськымъ государствомъ за Україну, звелась ни на що, а тымъ часомъ Россія звоювала и Кримське царство, то не стало вже й потребы такои въ запорожському війську, якъ було колись. А тутъ ще й на Запорожжи завелись непорядки, почали Запорожци заводыться зъ новопоселенцями, що оселялься коло Запорожжя, а часомъ и запорожськи земли зaimалы, не разъ та й не два доходыло у ихъ и до бійки, то й не диво, що Запорожци выклыкалы нарикання на себе, а на послідокъ правительство задумало и зовсімъ скасувати Запорожжя.

III.

Отъ въ сю то тяжку для Запорожжя годину и выступывъ *Антинь Головатый*.

На Запорожжи чымало було козакивъ на прызвыще „Головатый“, навить и тоди бувъ на Сичи військовий суддя Павло Головатый, та не видомо, якого роду бувъ Антинь Андріевычъ Головатый. Такъ само не видомо ничего за його молоди лита, звидки винъ родомъ, де и чому вчывся и якъ опынився на Запорожжи. Звисно тильки,

що винъ спершу бувъ „молодыкомъ пры боку кошового“ и прыпysаный бувъ до Кущивського куриня. Бувъ винъ чоловикъ добре пысьменный и дуже розумный, тожъ то не довго винъ зоставався простымъ козакомъ, бо якъ тильки побачылы Запорожци, що воно за голова той Головатый, то заразъ же винъ попавъ у старшину и выбраний бувъ військовымъ пысаремъ у Самарську паланку. Головатый бувъ жонатый, дарма, що жонатымъ козакамъ не можна було жити въ Сичи. Отже винъ удався на хытроши: сказавъ, наче-бъ то винъ хоче высвятыться на попа и для того жениться, а потимъ того винъ оселывъ жинку на хутори, а самъ зостався сичовыкомъ и товарыство не забороняло йому, бо дуже його поважало.

Вже не разъ Головатый бувавъ у Петербурси, куды выряжало його товарыство то за жалованнямъ, то по иншимъ військовымъ справамъ, а въ кинци 1774 року запорожци выбрали осаула Сыдора Билого, військового старшину Мощенського и Антона Головатого, котрый тоди бувъ вже полковымъ старшиною, та й послалы йихъ до столиці „прохаты мылости у Царыци“ зати земли, що воны змагалыся зъ ново-поселенцями. Депутаты взяли зъ собою спыски тыхъ грамотъ, на основи которыхъ

воны доправлялыся про свои земли, не забулы й подарункивъ великымъ панамъ, якъ тоди поводылося, и передъ Риздвомъ рушылы до столыци.

Та не вспилы ще наши депутаты доста-
тыся до Москвы, куды тоди перехала ца-
рыця Катерина II зъ своимъ дворомъ, якъ
видъ князя Потьомкина, що бувъ тоди Но-
вороссійськимъ генералъ-губернаторомъ и
мавъ велику силу, прыйшовъ на Сичу
лыстъ, въ котрому винъ дуже ремствувавъ
на Запорожцивъ и пысавъ, що винъ зага-
давъ Новороссійському губернатору Черт-
кову спысаты вси кривды, яки колы Запо-
рожци вчынылы сусидамъ новопоселен-
цямъ Новороссійськои губернії. Прочитавши
той листъ, Запорожци дуже зажурывалы, та-
й не дарма, бо якъ прыхалы наши депу-
таты до столыци, то заразъ побачылы, що
военна коллегія, председателемъ котрої
бувъ князь Потьомкинъ, дуже взялася за
Запорожцивъ. Часто Головатый пысавъ у
Сичу и зъ кожнымъ листомъ надходылы
все сумнійши та сумнійши звистки. Запорож-
цевъ вынуватылы за все, що тильки хто
мижъ нымы вчынивъ лыхого сусидамъ. Якъ
на лыхо, козакъ Верминка въ ту саме пору
наихавъ на слободу Лыхивку и зруйно-
вавъ ѹї; його скопылы, повезлы судыты
въ Москву, а тымъ часомъ нарикалы па-

все Запорожжя. Знову якийсь генералъ доводывъ, що нibly-то Запорожци покыдалы човны на Дунаи, а самы пишлы пишки грабуваты Польщу. Головатый съмилыво одмовлявъ на си нарикання, але Потьомкынъ ничего не слухавъ и зъ пересердямъ сказавъ:

— Я таке напышу въ Кошъ, що й не прочытають!

— Не бйтесь, ваша свитлость, въ нашому війську знайдуться пысьменни, прочытають,—одмовывъ съмилыво Головатый.

Доправлятыся про права на земли одиславали депутативъ до генерала Стрекалова. Выслушавши депутативъ, Стрекаловъ спытавъ:

— А зъ якои речи вы ти земли звете своими?

— А зъ такои, що мы зъ тымы землямы прыйшли пидъ россійську державу и маємо на йихъ грамоты.

— А якъ вы зрадылы въ 1709 роци, то й земли и права втерялы,—сказавъ Стрекаловъ, нагадуючи про те, якъ кошовий Кость Гордіенко приставъ зъ Запорожцями до Мазесы.

— Нехай и такъ.—доводывъ съмилыво Головатый,—але жъ зъ пидъ турецькои державы мы знову прыйшли пидъ Россію зъ тымы самыми правами и землямы и маємо на се грамоты покійної царыци

Анны Ивановны, вона простила намъ наши провыны и дарувала намъ прежни земли, права и вольности. Колы воны видъ нась не видходылы, то такъ воно и повинно буть за намы, и певне въ Россіи архыва не згорила, то тамъ повинни буты вси грамоты, колы вы нашымъ спыскамъ виры не діймаете.

Такъ боронывъ Головатый доручене йому дило, а про те добре бачивъ, до чого воно йдеться и ставъ шукаты иншого способу, щобъ спасты Запорожжя. Винъ и самъ бачивъ, що писля того, якъ звойовано вже Крымъ, насталы вже иничи часы, що вже мынала пора бурлакування, треба було прыбрать иниче жыття, щобъ Запорожци булы вже не тильки воякы, а разомъ и хлиборобы; отъ винъ и прыгадавъ зробыты таку перемину: 1) дозволыты всимъ козакамъ женыться, 2) переписаты всихъ козакивъ и бильше никого не прыйматы, а впysуваты тильки козацькихъ дитей, и 3) військо подилыты на два частыны: колы одна одбуваты службу, друга повинна бороныты свій край и господарюваты.

Отъ зъ такою-то думкою Головатый прыйшовъ разъ до Потъомкына, выяснивъ йому все якъ слидъ, казавъ, що сами Запорожци вже бачать се и бажають завесты у себе нови порядки. Потъомкынъ, выслушавши Головатого, гризно сказавъ йому: „Не можна

вамъ зоставатыся. Ось вамъ ваши добри и погани дила!“ За сымъ словомъ винъ по давъ Головатому товстый зыштокъ, де було спысано, що доброго и що лыхого зробыло Запорожжя и одно спысано проты другого.

„Все було запысано, тильки жъ хытра пысачка що зробывъ. Погани дила Запорожцівъ булы спысані великими словами и рядокъ видъ рядка пальца на два, а що доброго зробыла Сича, то те було напысано густо та дрибненько, неначе макомъ усыпано. Отъ тымъ - то и здавалося, казавъ шуткуючи Головатий, що мы зробыли бильше шкоды, нижъ добра“. Певне що Головатий, жартуючи по запорожському звычаю, хотивъ сымъ сказати, що оцинка дилъ Запорожжя, на його думку, була несправедливова.

Тымъ часомъ на царській ради поклалы вже кинець запорожській Сичи и Царыця доручила сю справу генералу Текелю, котрый зъ великимъ військомъ рушывъ на Запорожжя, а 6 іюня (червця) 1775 року Запорожжя не стало.

Текелій зъ військомъ зъявився передъ Сичною зовсімъ несподивано и це спочатку не стурбувало Запорожцівъ, а тильки здивувало ихъ, бо ни про яки нови походы не чуты було. Одже скоро воны побачили, що Текелій оточивъ усю Сичу, а потімъ прочулы, що й запорожськи паданки позаймани

Такъ шокинчата сөрөт жылтын эшпорожжыл Сиңа.

вже військомъ пидъ командою князя Прозоровського. Де-яки завзятійши молоди ко-закы хотили ще змагатыся, але тутъ выступывъ сичовий архимандрытъ Сокальський и ставъ умовляты не пролывать кровы хрыстянськои; козакы вгамувалыся и прысталы на те, щобъ вклонытыся Текеліеви.

Текелій ласкаво прывитавъ Запорожцівъ, роздилывъ зъ нымы хлибъ-силь, а тымъ часомъ поставывъ скризь свои калавуры и опанувавъ Сичу.

Такъ покинчала свое жыття запорожська Сича!

IV.

Головатый, живучи въ столыци, ничего не знавъ про те, що діялось на Запорожжи, и зновъ прыйшовъ до Потьомкына.

Побачивши його, Потьомкынъ сказавъ: „Всьому кинець! Пропала ваша Сичъ!“ Слова ци тяжко вразылы бидолаху Головатого, на очахъ його затремтилы слзы и винъ, не тямывши самого себе, зъ пересердя скрыкнувъ:

— Колы жъ Сичъ пропала, то пропалы и вы, ваша світлость!

— Що ты брешешъ?—гримнувъ на його Потьомкынъ и „подывывся такъ на мене, казавъ потимъ Головатый, що я подумавъ: отъ-отъ заразъ гукне—на шыбеныцу його або въ Сибирь!“

Треба було якось уласкавыты Потъомкына, — и Головатый, дарма, що страшна звистка тяжко вразыла його въ саме серце, заразъ схаменувся и одмовывъ: — Вы жъ, батьку, впysани у козакы, то колы Сичъ пропала, то й ваше козацтво пропало! (А тоди була мода мижъ панамы запысуватись у козакы и самъ князь Грыгорій Потъомкынъ бувъ запысаний до запорожскаго товарыства, котре звало його Грыцькомъ Нечосою).

— То-то бо, брешы та не забрихуйся!—
похмуро одказавъ Потъомкынъ.

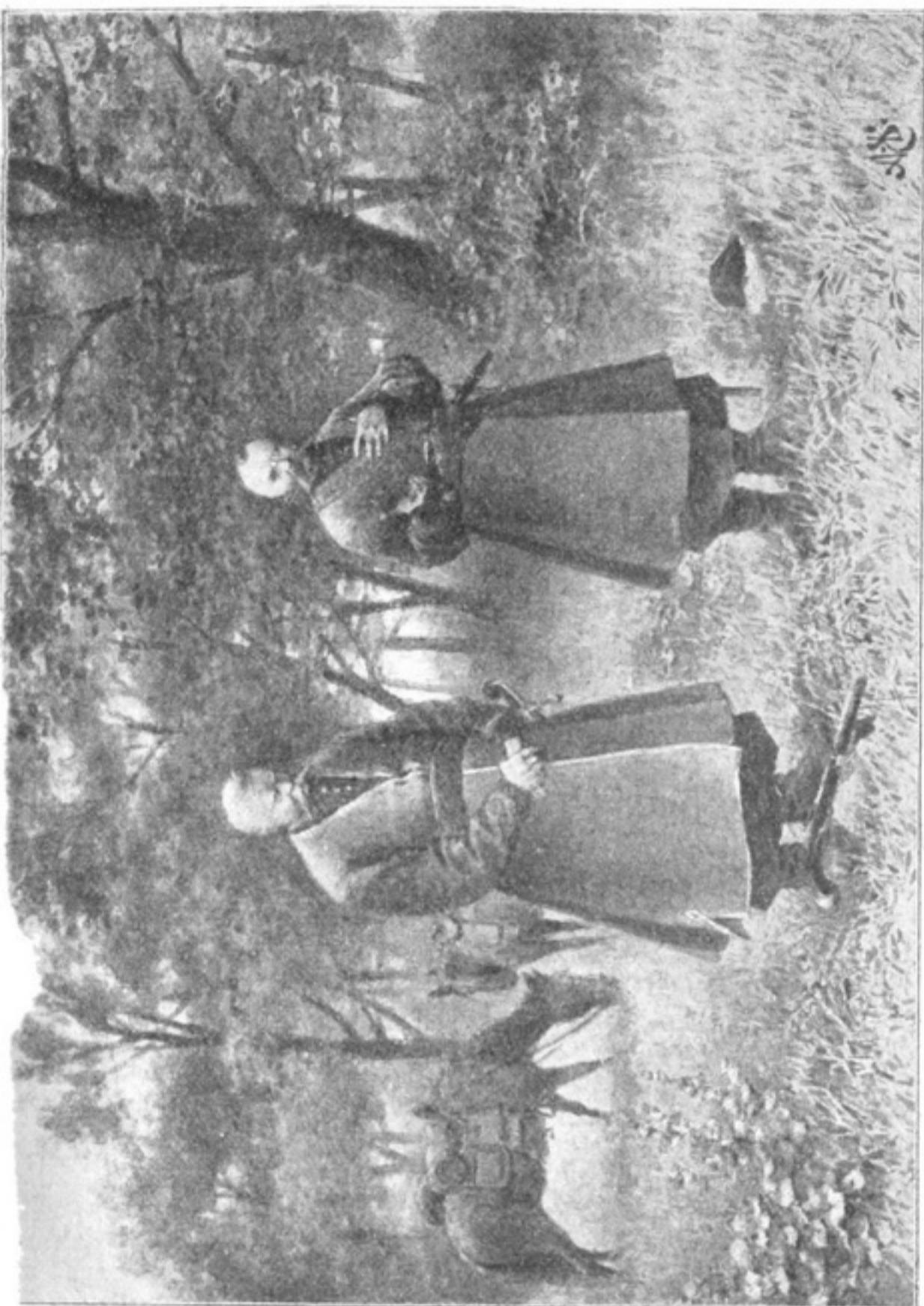
Сумно выихалы Запорожци зъ столыци. Головатый поихавъ вкупи зъ Сыдоромъ Бильымъ. Хто бъ не глянувъ на юихъ теперь, зроду зъ вику не сказавъ бы, ѩо се юихалы Запорожци. То народъ бувъ веселый, жартовлывый, куды не йде—у його все писни або жарты, а си юидуть соби мовчкы, похнюпывшись, обыдва журно зажурывшись, тильки иноди заведуть соби потыхеньку яку небудь сумну писню, тай замовкнуть, мовъ сливъ у юихъ немае, мовъ уста склепылыся, поглянуть одынъ на одного сумно-сумненсько—а ни пары зъ усть, въ обохъ на серци тяжке лыхо, велика журба, несподивана прыгода.

Разъ якось по дорози завелы воны розмову про свою прыгоду, та й задумалы сами соби смерть заподіяты. Не довго думавши, повый-

малы воны пистоли и умовылысь, щобъ Головатый чытавъ молытвы, а якъ буде кинчата „Виую“, то пры словахъ „и жызни будущого вику“ наготовытысъ, а якъ скаже „аминь“, тоди разомъ выпалыты одынъ въ другого. Въихалы воны въ зеленый гай, выбрали мисце, позлизалы зъ коней, поставалы навколишкы, довго и щыро воны молылыша, потимъ обнялыша по братерськы и поставалы одынъ проты другого. Головатый почавъ чытаты молытвы. Чытавъ винъ довго, бо багато знавъ молытовъ, кожне слово вымовлявъ ясно и въ кинци кожной молытвы бывъ по поклону. Ось почавъ винъ вже чытаты: „Отче нашъ“ и тильки дочытавъ до „избавы нась одъ лукавого“, зразу выдъ його зминывся, винъ переставъ чытаты и промовывъ до Билого:

— А знаешъ що, батьку?
— А що?—спытавъ сумно Билый.
— Отсе жъ мы постриляемось?
— Эге!
— И нась знайдуть отутъ мертвыхъ?
— Эге-жъ.
— И скажутъ: отсе якись два дурни Запорожци, мабуть напылыша дуже пьяні, тай пострилялыша не знать чого! И нась зарыютъ, якъ тыхъ собакъ, и никто навить не знатыме — чого мы пострилялыша, и намъ не буде ніякои шанобы, ни че-

— Цурь йому стряптыся, батьку! Пондемо лышень пати.

сты, ни памъяты, навить хреста надъ могоилою.

— Такъ що жъ робыть?—спытавъ Билый, помиркувавши трохы.

— Цуръ йому стрилятыся, батьку! Поидемо лышень дали.

— Тай справди, цуръ йому! Поидемо,— сказавъ Билый.

— Що буде, те й буде, а буде те, що Богъ дастъ, поидемо!—сказали обыдва, заховалы пистоли, потимъ знову кынулись на вколишки, довго и щыро молылись, що Богъ одвивъ ихъ отъ гриха, зновъ обнялись по братерськи, посидалы на коней, та й гайда въ дорогу.

V.

Прыихавши до дому, Головатый не выкыдавъ зъ головы думки, щобъ вернуты козацство. Служывъ винъ тутъ спершу капытаномъ-справныкомъ въ Самари (теперь городъ Новомосковськъ въ Катеринославьни), а потимъ у війську. Тутъ не разъ доводылось йому бачытысь зъ Потьомкиномъ и винъ що разу нагадувавъ йому и умовлявъ видновыты козацство, хочъ и не въ такому стани, якъ воно було на Запорожжи. „Се вже не буде Сича, а особлыве військо зъ Запорожцивъ, котре матыме свою осилость и порядокъ службы, який по теперешньому

часу треба завесты“. Такъ доводывъ Головатый, знающы добре думки Потьомкына про звоювання Турещыны, а въ сьому дили ко-зацьке військо, зибране зъ Запорожцивъ, що весь викъ свій воювалы зъ Турчыномъ, було бъ найпрыдатніше.

Колы Головатый побачывъ, що Потьомкынъ схыляеться по троху на його думку, тоди винъ зибравъ на раду бувшихъ сичовиковъ, що зосталыся на Запорожжи, бо чымало йихъ повтикало въ Турещыну, и намовивъ йихъ податы черезъ Потьомкына адресъ Царыци, що воны знову бажають служыты.

Потьомкынъ згодывся на прохання Запорожцивъ и дозволывъ Головатому и ще декому зъ бувшои старшыны зибраты охочихъ служыты въ козакахъ. Зо всихъ кинцівъ України збиралыся до Головатого козакы, що писля зруйнування Січи порозбродылись скризь, и за невельку годыну зъ 1784 до 1787 року зибралося йихъ чымало, а колы почалась війна зъ туркамы, то козакивъ зибралося близько 12.000.

Новому війську Царыця прызначыла землю на Тамани и по ричци Кубани, котру мавъ выбраты Потьомкынъ, а покы що козакы стали кошемъ въ урочищи Василькови били Дніпрового лиману. Се військо звалося спочатку „Войскомъ вѣрныхъ казаковъ“. Військо було подилене на кинни и піхотни

полки, а значна частына повинна була одбувати службу на води. Новому війську передани були—велька запорожська корогва, війскови клейноды и печать, на котрій вирізано було козака зъ мушкетомъ въ одній руци и корогвою въ другій, а навколо слова: „печать коша вѣрныхъ козаковъ“. Потьомкынъ настановивъ кошовимъ отаманомъ Сыдора Билого, а Головатого війсковимъ суддею и отаманомъ козацької флотилії. Порядки заведени були таки, якъ мижъ Донськими козаками, таки жъ и чини подавано старшини, та й службу козакы повинни були одбувати вже пидъ доглядомъ и командою генераливъ. Одже Головатий тримався бильше запорожськихъ звычаивъ. Рассказують, що якийсь секундъ-майоръ въ чомусь провинився. Про се довидався Потьомкынъ и поклыкавши до себе Головатого, сказавъ йому:

— Головатый! Пожури його по своему, щобъ винъ напередъ не робивъ сього.

— Чуемо, найяснійший гетьмане, одмовивъ той. Другого ранку прыходыть Головатый до князя.

— Зробили, ваша свитлость.

— Що зробили?—спытавъ князь.

— Пожурили майора по своему, якъ ваша свитлость велили.

— Якъ же вы його пожурили?

— А якъ пожурылы? Просто, найяснійшы гетьмане, поклалы, та кыямы такъ ушкварылы, що ледве вставъ сердега.

— Якъ, майора? Якъ вы сьмилы?—гrim-нувъ на його Потьомкынъ.

— А що майора? Не майорство, а винъ выненъ. Майорство пры йому такъ и зосталося. Вы казалы його пожурыты, отъ мы и пожурылы, та такъ, що винъ довго буде журытыся и вже мабуть вдруге не нашкодыть.

VI.

Впорядкувавши нове козацтво, Головатый мавъ теперъ змогу и про свою семью клопотатысь. Тоди саме пидроставъ сынъ його Олександро. Якъ самъ чоловикъ письменный и на той часъ доволи освичений, Головатый вважавъ потрибнымъ и сынови даты освиту. Дизнавшысь, що въ Харькови заведени добри школы, винъ поихавъ у Харьківъ. Се було саме передъ турецькимъ размыромъ въ 1787 роци. Отоди-то Головатого побачывъ славный нашъ письменныкъ Грыцько Основьяненко (Квитка), що бувъ тоди малымъ хлопцемъ и живъ зъ батькомъ коло самисенького Харькова на хутори Основи. Въ своихъ спомынкахъ про Головатого Квитка подає багато цикавыхъ звистокъ зъ його оповидань и зъ листивъ його до Квитчыного батька, а окримъ того малює Головатого

такъ ясно, що сей щырый Запорожець выступає передъ намы, якъ жывый. Тожъ выбачайте, колы я на хвылынку перервавши ричъ про козацство, перекажу оповидання Квитки про його зустрічъ зъ Головатымъ.

А було се такъ. Головатый, йидучы въ Харькивъ, мавъ лыстъ до батька Квитки, Хведора Івановыча, видъ прыятеля його пана Булацеля и поихавъ просто до Квитки. Одного зимового вечора, колы на двори страшенно была хуртовына, несподивано щось пидъихало. На зустрічъ выбигъ въ передню малый Грыць; и побачывши передъ собою высоченного чоловика зъ довжелезными вусами, у высокій шапци и у вовкахъ (вовчому кожуси), дуже такы злякався.

— А чы дома куринный батько? — спытавъ той чоловикъ.

— Дома, та тильки нездужаютъ,—одмовывъ Грыць.

— Дарма,—сказавъ гисть, и, увійшовши въ другу кімнату, де саме лежавъ старий Квитка, скынувъ шапку и кожухъ, та поглянувши на старого, заразъ мовъ пизнавъ його и сказавъ:

— Та годи лежать, вставай, не дай пропасты видъ халепы.

Батько Квитки дуже здывувався, бачивши вперше сього чоловика, але догадався, що се бувъ Запорожець, и спытавъ його.

— Десь, батьку, бувавъ на Сичи?

— Эгэ-жъ!

— Просымо до господы, сказавъ Квитка, поклыкавъ въ другу кимнату и почавъ ропытуваты, щобъ дизнаться, хто винъ.

— Та ни, не те. Поклычъ лышень жинку.

Той пишовъ кликаты жинку, але вона чомусь боялася и выслала замисть себе свою сестру.

— Отъ и жинка моя, сказавъ Квитка.

— И ты, батьку, справди кажешъ, що се твоя жинка?

— Такъ, певне кажу.

— То ты, батьку, по турецькы? Замисть однои жинки, маешъ двохъ? Та не брешы, Хведоре Ивановычу! Твоя чорнява, а се, бачъ, руда. Давай свою, а се чужа!

Ничого робыты, треба було старому Квитци вывесты свою жинку.

— Отсе такъ! Се Марія Васылицна, сказавъ Головатый, и тильки тоди росказавъ, якъ и чого прыхавъ и вдався до Квитки зъ листомъ Булацеля, который росказавъ йому и про Квитку и про жинку його.

Тоди вже прывитався якъ слидъ и почалася розмова.

Побачывши въ кутку фортепъяно, котре ще не доводылось йому бачыты на степахъ запорожськихъ, винъ спытавъ:

— А що то у васъ за скрыня така?

Йому сказали.

— А хто на йому грає?

— Дочка моя.

— А нехай заграє.

Увійшла дочка Квітки і стала грати якусь сонату Плейля. Головатий довго слухавъ, але йому не подобалось.

— Що се таке? його й не розберешъ, що воно йе. Чы не вміете якои швидкої?

Тоді вона заграла якогось завзятоого козака. Головатий наче прояснивъ.

— Максиме! а ну! гукнувъ винъ на свого джуру—хлопця, що стоявъ коло порогу.

Максимъ, не довго думаючи, заткнувъ полы свого жупана за поясъ и пишовъ у танець: скокомъ та бокомъ, навпрысядки и черезъ голову зо всякими штучними выхyleсамы та выкрутасамы, довго танцювавъ винъ и на дыво втишавъ всю панську сем'ю и челядь Квітки.

Головатий дуже вподобався Квітці и всій сем'ї його и тоді жъ то, за пидмогою Квітки, помистувъ сына свого въ харьківську школу, що потімъ була перероблена въ гімназію. Зъ того часу Головатий часто писавъ до Квітки и заїздывъ до його що-разу, коли йихавъ у Харьківъ або въ Петербургъ.

Максимъ, не дово думаютъ, заткнуръ ионъа за юниа зъ иинъа, я танецъ,

VII.

Того жъ року Россія почала нову війну зъ туркамы, котру козакы звали „очаковськымъ розмыромъ“. Війна тяглася ажъ до 1791 року и за всю сю годыну довелося нашымъ козакамъ Чорноморцямъ попрацюваты чымало. Булы воны на своихъ човнахъ-чайкахъ и пидъ Измаиломъ и пидъ Хаджыбеемъ (що теперъ Одесса) и пидъ Акерманомъ, а найбильше заробылы соби славы пидъ Кінбурномъ и Очаковомъ и не мало допомоглы Потьомкыну опануваты сю дуже сильну и важну крипость, що мы бачымо зъ одпysокъ Потьомкына до Царыци, де винъ дуже выхваляє Чорноморцивъ; та и въ писни народнїй про йихъ спивається:

Чы то чорни орлы крыла розпустылы,
Темненъкою ниччу сонечко закрылы?
Чы то изъ-за моря хмара наступае?
Ой, то не зъ-за моря хмара выступае,
Не чорни орлы крыла розпустылы,
Темненъкою ниччу сонечко закрылы.
То пидъ ясне небо луна забигае,
А дымомъ клубкамы по полю качае.
То храбре козацтво Татаривъ побыло,
А городъ бусурменський Очакивъ спалыло.
Базарь горыть, а на море луна йде,
Панъ отаманъ козаченькивъ до дому веде,
А за нымъ бусурмены поле покрывали.
Тоди отамана добре частували,
Добре частували, дармо годували,
Отоди козаченькивъ уси шанували.

Разъ пидъ Очаковомъ Потьомкинъ радывся зъ Головатымъ про військови справы и выказавъ йому, що колы бъ спершу взяты крипость, що була на острови Березани саме проты Очакова, тоди бъ и очаковська крипость не выдержала. Колы жъ Головатый прыставъ на сю думку, Потьомкинъ запытавъ його: а чы можна взяты Березань?

— А чому не можна? Визьмемо, ваша свитлость. А чы буде хрестъ за се?

— Буде, буде, тильки визьмы.

— Гараздъ, ваша свитлость, сказавъ Головатый и заразъ же пишовъ збираты своихъ козакивъ.

Квітка-Основ'яненко зъ лыстивъ Головатого до батька Квітки такъ оповидае про се дило. Дизнавшись, що половина турецької залоги вийшла зъ крипости за оситнягомъ, Головатый мерщій пидплывъ зъ козакамы до Березани, несподивано кинувся на крипость и взявъ йі, а туркивъ, що тамъ були, перебывъ або въ полонъ забравъ. Тоди одиславъ свои човни до берега, щобъ останни турки не дизналыся, а своихъ козакивъ попереодягавъ въ турецьку одежду и постановывъ на валахъ замисть турецької залоги. Ничого про се не видаючи и бачучи своихъ на валахъ, турки спокійненько верталыся зъ оситнягомъ въ крипость, та тильки що увійшли воны

въ одчынену браму, якъ козакы несподивано кинулись на ѿихъ, такъ що ти ѿ не счулъся, и багато ѿихъ перебылы, а решту въ полонъ забралы. Тоди Головатый частыну козакивъ зоставывъ у крипости, а самъ поплывъ до берега. Побачывши на берези Потьомкына, винъ заспивавъ ѹому:

— Хресту твоему поклоняємся, владыко! и вклонывшиесь нызенько, подавъ ѹому ключи видъ крипости Березани и знову проспивавъ те жъ same.

— Добре, добре, буде хрестъ! сказавъ Потьомкынъ и тутъ же прышпильвъ Головатому хрестъ Св. Георгія.

Та не все давалося козакамъ такъ легко. Служба ѿихъ була дуже тяжка. Йихъ выряжалы скризы, де було дуже скрутно, часамы козакамъ прыходилось тяжко, чымало ѿихъ и въ бояхъ загынуло, полигъ головою и славный кошовий отаманъ ѿихъ Сидиръ Билый, намисть котрого настановлено Харька Чепигу. Видвага и завзяття було дипломъ звычайнымъ для сынивъ Запорожжя, а тутъ ще й бильше додавало ѹимъ духу, що треба було якъ мога показати себе, бо тильки такимъ способомъ сподивалысь воны прыдбать соби ласку Потьомкына и Царыци и здобуты права въ новому непевному становыщи. Найбильше жъ славы заробила соби за сю війну козацька флоти-

лія, котрою отаманувавъ Головатый. Тутъ козакы ставалы въ прыгоди не тильки своею видвагою, а ще й тымъ, що воны добре зналы вси мисця и до моря булы прызычени. Ось, на-прыкладъ, якъ оповидається про ихъ въ одній народній писни:

Ой стоялы на гавани проты Яныполя,
Ой тамъ була хуртовына изъ Чорного моря.
Ой въ недилю пораненьку, якъ стало свитаты,
Ой ставъ батько Головатый на хлопцивъ гукаты:
„Пиднимайте, добри хлопци, вси парусы вгору:
Ой бъе Турчинъ изъ Кынбурну зъ гарматъ на
тревогу!“

Ой пиднялы добри хлоци вси парусы вгору,
Пишлы Дніпромъ проты воды вси човни на воду.
Пишлы наши добри хлопци Дніпромъ проты
воды,

Набралыся сердешнии превелыкои биды.

Ой поглянувъ Головатый въ прозорну трубу
„Ой вже теперъ вражыхъ туркивъ боятись не
буду“.

Якъ Потьомкинъ, такъ и вси інши генералы, пидъ орудою которыхъ воювалы козакы, въ своихъ одпysкахъ до Царыци дуже выхваливали козакивъ. Царыця дуже лякувала козакамъ и за особливи заслуги ихъ въ морськихъ баталіяхъ звелила зваты військо козацьке „Черноморскимъ“, а князю Потьомкину, що такъ добре зъумивъ скористуватись козакамы, дарувала титулъ „великаго гетмана козацкаго войска“.

VIII.

Ся війна ще бильше зблызыла Головатого зъ Потьомкыномъ. Пры всякой оказії Головатый нагадувавъ йому про козакивъ.

— „Се вже не буде Сича, казавъ винъ йому, а тильки особлыве військо зъ Запорожцівъ, котре вже буде держатись іншого порядку, хочъ бы такого, якъ въ Донщыни“. Самъ Потьомкынъ бачывъ, яку велику помичъ можна мати видъ козакивъ, и тутъ то вперше зъявилася у його думка, замисть Тамани, що обищана була козакамъ, заселити нымы нови земли мижъ річками Бугомъ и Дністромъ, по-надъ Чорнимъ моремъ, що недавно були прыдбани видъ Туреччины. Певно, що й самъ Головатый навертаў його на сю думку, бо си земли були сумежні зъ бувшими запорожськими землями и Чорноморци давно йихъ добре знали. Потьомкынъ запевнявъ Чорноморцівъ, що заразъ же писля турецької війни їмъ будуть даровани си землі, заразъ же написавъ про се Царыци, а тымъ часомъ дозволивъ Чорноморцямъ займати си землі підъ оселю.

Чорноморци зъ радистю почали селитися, стали новымъ кошемъ въ сели Слободзеї (теперь село Херсонської губ. Тираспольського уїзду, надъ Дністромъ) и

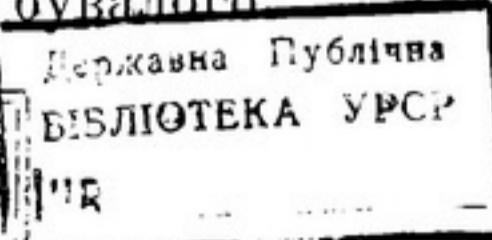
незабаромъ на дыкыхъ степахъ повсталы нови села и хуторы.

Одже не судылося Чорноморцямъ опануваты сю землю. 1791 року скинчилась війна зъ туркамы, а тутъ несподивано померъ могутныЙ Потьомкынъ, на котрого Чорноморци покладалы вси свои надії. Чорноморци, не маючи грамоты на свои земли, зоставалыся ни въ сыхъ, ни въ тыхъ, про йихъ неначе забулы зовсимъ. Инколы тильки проходыла недобра чутка, що наче бъ то йихъ розпустяять або повернуть у салдаты, и чутка ся страшенно турбувала бидолашныхъ, що й доси нигде не малы спокійного притулку.

Ажъ ось наспила нова чутка, що, замисть земли міжъ річкамы Бугомъ та Дністромъ, Чорноморцямъ знову прызначається земля на Тамани и Кубани. Цуже тяжко було Чорноморцямъ покыдаты свою оселю, де вже воны обжылышь трохы и господарство завели, та ничего було робыты, трёба було корытись своїй долі. Тильки жъ зновъ и ся чутка незабаромъ завмерла, мовъ справди про Чорноморцівъ зовсимъ забулы.

Думалы-гадалы Чорноморци, тай вырядали знову своихъ посланцівъ до столыци и на сей разъ знову выбралы Головатого, якъ чоловика бувалого.

Бібліотека Наук
імені Д.І. Фурманова
з. № 591-28
2001

БІБЛІОТЕКА
Академії Наук
УРСР
980 УК

IX.

Зъ подарункамы значнымъ панамъ, якъ тоди поводылося, прыбулы наши депутаты у столыцю. Се було въ 1792 роци.

Почалы воны перше всього клопотатыся, щобъ доступытыся до Царыци. Двирськи паны дуже дывувалыся, бачучы такий народъ. Все йимъ здавалося чуднымъ: и выголени головы зъ довгымы чубамы, позамотуванымы за вухо, и гострый та похмурый поглядъ въ очахъ, и мова, и убрання Чорноморцивъ, що було тежъ same, якъ и на Запорожжи, тильки зъ де-якымы додаткамы. Панамъ здавалося, що се якись дыкуны, котри не знаютъ, якъ и повбдытысь зъ Царыцею, и почалы воны вчыты Чорноморцивъ, якъ йимъ вклонытыся Царыци, якъ цилуваты йїй руку, и таке инше. Головатый стоявъ мовчки, похмуро, втупывшы очи въ землю и тильки иноди промовлявъ: „Чуемо“ та й годи.

— Ну, а якъ вы будете казаты Царыци, якъ вона васъ спыта про що небудъ?—пытали його царськи дворови.

— Якъ зъуміемъ, одмовлявъ йимъ Головатый.

Надійшла недиля, колы Царыця мала выслушаты Чорноморцивъ. У царьски палаты зъихалося багато значного панства. Тамъ же булы и чорноморськи депутаты. Попе-

реду, въ шыроченныхъ штаняхъ, въ зелено-му жупани, выгаптованому золотомъ, въ червоныхъ сапьянцахъ зъ срибнымы пид-кивкамы, стоявъ, гордо дывлячысь, Головатый.

Ажъ ось увійшла Царыця и заразъ же пидійшла до Чорноморцивъ. Воны вси вклонылыся йій нызенько, а Головатый, выступивши трохи напередъ, почавъ промову, зложену нымъ на тогдишній литературній мови россійській, котру винъ, якъ свидчыть Квітка, добре знавъ.

— „Всеавгустѣйшая Монархия, всемилостивѣйшая Государыня! Жизнедательнымъ державнаго велїнія твоего словомъ перерожденный изъ неплоднаго бытія вѣрный Чорноморскій кошъ пріемлетъ нынѣ дерзновеніе вознести благодарный гласъ свой къ святѣйшему Величеству Твоему и купно возглашати глубочайшую преданность сердецъ его. Прійми оную, яко жертву, единой Тебѣ сохраненную. Прійми! и уповающимъ на съни крылу твоего пребуди прибѣжище, покровъ и радованіе... *Тай годи!*“

Царыця ласково выслушала його мову, подала поцилуваты свою руку и сказала, щобъ Головатый подавъ князю Зубову запыску про те, чого треба Чорноморцямъ.

Колы царыця одійшла въ свои покои, вси паны заразъ кынулысь до Чорноморцивъ

прывitalы Головатого, роспытувалы про Сичу, про запорожськи звычаи, пыталися, що воно за слова „тай годи“, котryмы винъ закинчывъ свою промову. Головатый на все одмовлявъ дуже розумно, ричъ свою прыправлявъ веселымы запорожськими жартамы и такъ всимъ уподобався, що вси паны одынъ передъ другымъ почалы заклыкаты Чорноморцивъ до себе въ гостыну, робылы за для їихъ бенкеты, на котри зъиздылося багато петербурського панства, и скризь Головатого трохы на рукахъ не носылы. Тутъ, якъ самъ винъ казавъ, не разъ доводылось йому браты лысячый хвистъ и вовчи зубы. Головатый скризь прыходывъ зъ бандурою, охоче спивавъ веселыхъ запорожськихъ писень, а не разъ бувало, згадавши про Сичу и не знаючи, якои доли сподиватись Чорноморцямъ, завѣдывъ голосно яку сумну писню про козацьку долю.

Окримъ сього не разъ клыкано Чорноморцивъ и на царьски бенкеты; и тутъ Головатый зъумивъ звернуты увагу на себе и дуже вподобався своимы гостримы та влучнимы одмовамы.

Одного разу Царыця, побачивши, що винъ пыльно дывыться на великихъ князивъ Олександра та Костянтина (внукивъ Царыци, сынивъ Цесаревыча Павла), спытала його про се.

— Любуюся, Ваше Императорське Велычество, одказавъ винъ: Олександро—то такъ и дывыться на всихъ, неначе шукае, щобъ кого щасливымъ зробыты, а Костянтынъ... о! той вже загодя закыдае думку на Царьградъ.

Така одповидь дуже вподобалася Царыци, що Головатый неначе вгадавъ йїн думку.

Другий разъ великий князь Костянтынъ, пидійшовши до Головатого, спытався—на вищо се Чорноморци замотують чуприну за ливе ухо?

— Всі знаки честы, якъ отъ шабля, хресты то-що, носять зъ ливого боку, то й чуприна, якъ знакъ честы доброго козака, повынина буты тежъ на ливому боци.

Отакъ, гуляючи що вечора на бенкетахъ, жылы наши Чорноморци у Петербурси, а дило йихъ робылося, якъ мокре горыть.

Дизнавшись напевне, що нема чого сподиватися на земли мижъ Бугомъ и Дniestромъ, Головатый, на другий же день писля першого прыйому у Царыци, скомпонувавъ запыску, въ котрій дуже гарно спысавъ тогдишню прыгоду Чорноморцівъ, ясно показавъ заслуги йихъ и выяснивъ докладно, яка буде зъ йихъ корысть на Тамани. Одну таку запыску винъ подавъ князю Зубову, а другу графу Салтыкову, що бувъ тоди предсидателемъ военної коллегії.

Тымъ часомъ мынуло вже кильки тыжнивъ, якъ винъ подавъ ти запыски, а про дило йихъ ніякои звишкы не було.

Пидъ вагою тяжкихъ думокъ та журбы Головатый зложывъ писню, котра ясно ма лювала прыгоду Чорноморцивъ, самъ прыбравъ до неи голосъ, та прыйшовши разъ до одного пана, де було багато знач ного панства, винъ писля обиду взявъ бандуру и голосно заспивавъ свою сумну писню:

„Ой Боже жъ нашъ, Боже мылостывий!
Вродылись мы въ свити нещаслыви!
Служылы вирно у поли й на мори,
Та зосталыся үбоги, боси и голи.
Далы намъ землю одъ Днистра до Богу,
Гряныцю намъ по Бендерську дорогу,
Днistroвый, Дnипровый обыдва лыманы,
Въ ѹихъ добуваты, спрavляты й жупаны.
Прежню взялы, та й сю однимаютъ,
А намъ даты Таманъ обищаютъ.
Мы бъ туды ишли, абы бъ намъ сказали,
Щобъ не загубить козацькои славы.
Ой встань, батьку, величный Гетьмане *),
Мылостывий нашъ вельможный пане!
Та встань, Грыцьку, промовъ за нась слово!
Просы у Царыци—буде все готово.
Дасть грамоту на вичность намъ жыты,
Мы йї будемо вирненько служыты“.

Сльозы душылы сердешного Головатого.
Доспивавши до того мисця, де винъ обер-

*) Потьомкынъ.

Винъ не змігъ дальше спиваты, кынукъ бандуру, закрывъ выдь рукамы и тяжко—
важко зарыдавъ.

тается до Потьомкина зъ словами: „Та встань, Грыцьку!“ винъ не змигъ дальше спиваты, кынувъ бандуру, закрывъ выдъ рукамы и тяжко—важко зарыдавъ. Вси паны кынулыся до його, роспытаувалы про писню, що вона означае, розважалы, втишалы його, а винъ, знаочы добре, що все те буде переказано Царыци, рассказавъ йимъ всю прыгоду Чорноморцивъ—що воны утратылы писля зруйновання Сичи, якъ йихъ знову заклыкалы на службу, обищалы даты землю и права, та такъ и занехаялы.

— Теперъ же бачу, промовывъ на останку Головатый, треба мабуть и зъ головы выкинуты думку про наше дило: щось йому и кинця не видно, а тымъ часомъ мы тутъ марнуемо, абы тильки почуты одказъ... Якъ же намъ не побыватыся за нашымъ Гетьманомъ?..

Що писню сю зложывъ Головатый, просе винъ самъ казавъ батькови Квитки.

— Я бачывъ, казавъ винъ, що тутъ булы люде, що заразъ донесуть Царыци.

Писня ся, не вважаочы на те, що вона була дуже гострою и гиркою скаргою, а може и черезъ те саме, дуже вподобалася всимъ, вона була заведена у ноты и паны спивалы йи, а про Головатого казалы:

— Та й хитрый Чорноморець, напысавъ жалобу виршамы, тай спивае йи, замисть писни.

Другого дня Царыця справди знала вже про все и спытавши про дило Чорноморцивъ, звелила покинчати яко мога швидче. Зъ сього часу дило пишло гараздъ и незабаромъ зготовленый бувъ указъ, по якому Чорноморському козацству прызначався остривъ Тамань зо всима землямыми мижъ ричкою Кубанью и Чорнымъ и Азовськымъ морями; Чорноморци повинни обороняты весь край по Кубанській линіи, мають свій судъ и розправу; вси прыбутки видъ ричокъ, озеръ то-що, повинни йти у військову скарбницю, зъ котрои и прызначалася плата старшини и козакамъ.

Дило скинчылося добре для Чорноморцивъ, але чомусь ѹимъ ничего не оповищали и до краю не довѣдалы.

Головатый и тутъ допомигъ дилови. У досвита 18 іюня (червця), почувшы, що стриляють зъ гарматъ и дізнавшись, що вночи у Царському сели родилася велика князивна Ольга (внука Царыци), Головатий заразъ же гукнувъ на своихъ товарышивъ:

— Бижить заразъ та наймить підводы, та одягайтесь швиденько, поидемо у Царське село.

Швидко прывелы підводы. Чорноморци повдягалыся найчепурнійше и поіхали въ Царське село, та, не доизжаючи скільки верстовъ, воны всталы, пишли пишки, а не-

далеко видъ Царського села полягалы надъ самымъ шляхомъ. Вранци царськи дворови та инши велыки паны поспишалы у Царське село, щобъ прывитаты Царыцю зъ внукою. Побачывшы Чорноморцевъ надъ шляхомъ и дуже дивуючысь, паны почалы роспытувать: чого се воны лежать надъ шляхомъ та ще такъ шатно одягнени?

— А якъ же? казавъ Головатый. Богъ пославъ радисть, то й мы чымчыкуемо у Царське село.

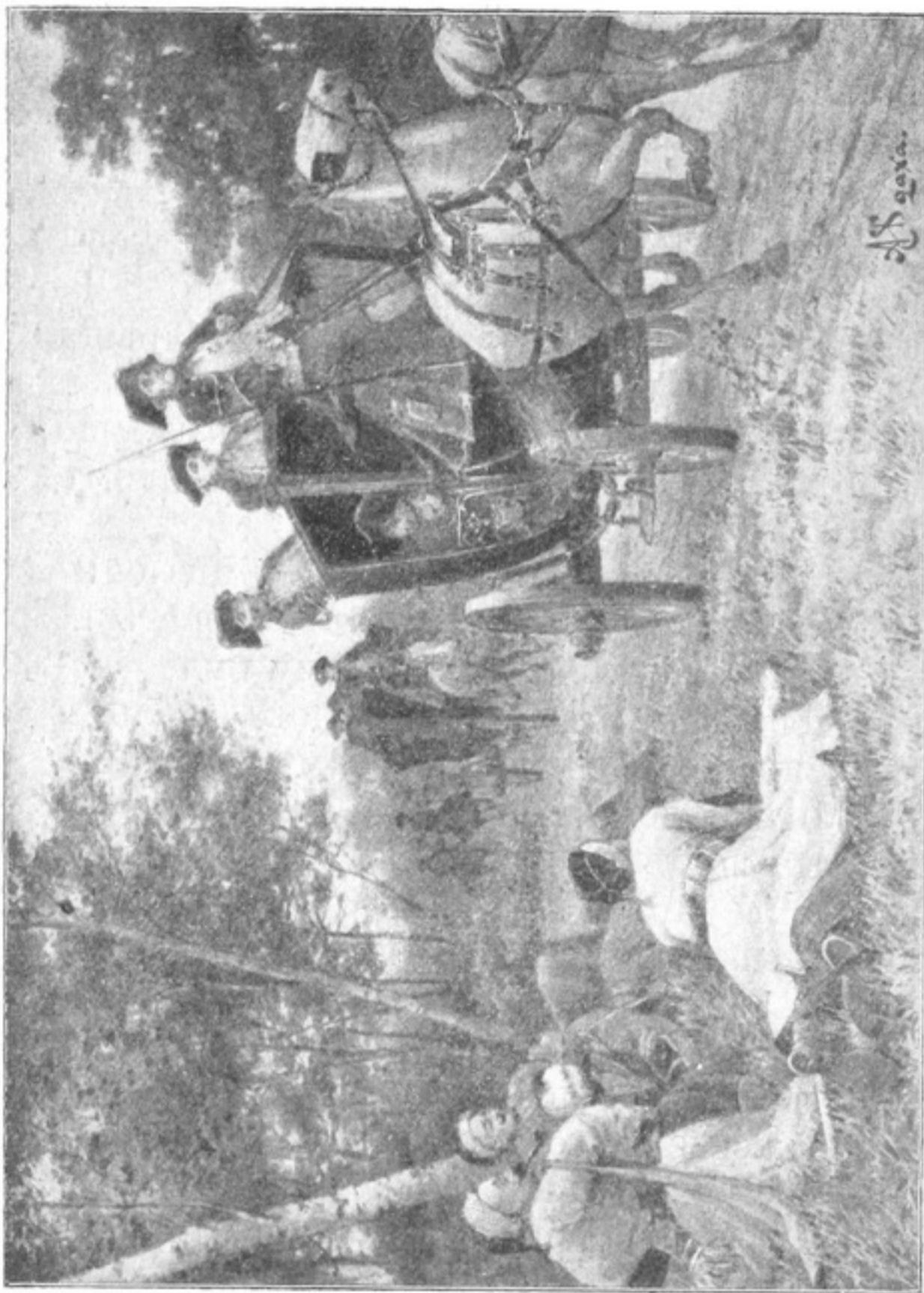
— А дежъ ваши екипажи? пытали його.

— А на вищо бъ я найнявъ, колы мени зъ хлопцямы отъ-отъ вже й на харчи грошей не стане, а не то, щобъ ще й пидводы найматы.

— Такъ вы отсе пишки?

— Овый на колисныцахъ, овый на коняхъ, а мы пишки чухраемо туды жъ за добрымы людьмы. „Рада-бъ мама за пана, такъ панъ маму не бере“, то такъ и мы: ради бъ поихаты, такъ пидводъ ни за що найняты,—а потимъ, неначе не знаучы, що дило скинчылось добре, додавъ сумно: а якъ дило наше скинчыться погано, то мы й тоди, не маючы грошей, щобъ найняты пидводы, позвалюемо торбы на плечи, тай потягнемо до дому.

Паны жалкувалы и втишалы Головатого, а винъ зновъ свое провадывъ, мовъ и справди

Побачивши Чорноморців на ділянку і дуже цінувшись, паны почали
проспівати.

не мавъ вже ніякои надії. Такъ и въ Царьске село Чорноморци прыйшли пишки и тутъ тежъ Головатый, наче втомившись дуже, жалився наанамъ, що, мовъ, видъ Петербурга до Царського села не близъко, а пидводы ни за що було найняты, прохарчылися зовсімъ. Винъ мавъ на думци одно, щобъ паны переказали про се Царыци.

І справди, того жъ самого дня Царыця вже знала про бидування Чорноморцівъ и звела князю Зубову переказати йимъ, що Царыця жалує йимъ Тамань и незабаромъ пошлесться указъ.

— Про що жъ и кому указъ, съмію спытати вашу свитлость? спытавъ Головатый.

— Звычайно въ сенатъ. Йому буде звлено, щобъ винъ давъ порядокъ, колы и якимъ способомъ передати вамъ Тамань.

— Мы не достойни такои честы, ваша свитлость, щобъ за-для насъ турбувати сенатъ. Та ще й те, що тутъ буде клопоту та писаныни па десять літъ, та якъ и прышлють той папиръ, то мы таки дурни, що й не розберемъ ничего. А намъ бы, ваша свитлость, просто: пожалувала бъ намъ Царыця одъ себе грамоту, то мы бъ просто ишили соби на Тамань, то й одпysуватись намъ не треба, бо, правду кажучы, мы на се й не здатни.

Князь Зубовъ усмихнувся и сказавъ:

— Ну, добрѣ, Царыця ласкава до васъ, и я перекажу їй.

Незабаромъ чорноморськи депутаты зновъ стали передъ Царыцею, котра ласкаво выслушавши прывитну промову Головатого, звѣлила передати депутатамъ грамоту на Тамань и подарунки йимъ и старшыни.

Такъ народылося Чорноморське козацьке військо, переименоване вже потимъ въ Кубанське, якъ и теперъ воно зветься.

По царській грамоти Чорноморцямъ по-жалувана була земля по Кубани зъ островомъ Таманью; воны повинні вартувати граници по Кубани видъ Черкесивъ и видбувати військову службу, за котру даровано имъ жалування 20,000 карбованцівъ що року. Вси прыбытки зъ земли, ричокъ, озеръ тощо прызначалися у військову скарбницю, видкиля повинні йти кошти на вси громадськи потреби Чорноморського війська; даровано йимъ право орудувати всима громадськими справами, мати свій кошовий судъ и выбирати старшину, окрімъ кошового отамана и військової старшины, котра настановляється видъ Царыци. Першимъ кошовимъ отаманомъ Царыця настановила Харька Чепигу, а Головатого військовимъ суддею. Кошовому Чепизи и судди Головатому Царыця подарувала золоти шабли зъ дорогымъ самоцвітнимъ каміннямъ, сино-

ви Головатого Олександрови, хлопцеви 16 літъ, дано чынъ поручыка, а другого сына його Панаса прыйнято на казенный кошъ въ Петербурський корпусъ, всимъ депутатамъ подавано чыны и хресты, а въсому військови Царыця передала хлибъ на золотому тарили зъ золотою сильныцею, вельку билу корогву и печать, на котрій выризано: „Е. И. В. печать коша Войска Вѣрнаго Черноморскаго“.

X.

Ничого було довго барыться нашымъ депутатамъ въ столыци; треба було яко мoga швидче звеселыты свое товарыство радисною звисткою и депутаты незабаромъ выихалы зъ Петербурга. Доихавши до ричкы Бугу, Головатый вырядыў гинця зъ звисткою до кошового Чепигы, который зо всимъ товарыствомъ стоявъ кошемъ въ Слободзеи. Кошовий выславъ на зустрічъ депутатамъ 500 козакивъ, котри зустрілы депутативъ въ урочищи Кучургани за 30 верстъ видъ Слободзеи и провожалы йихъ ажъ до кошу, а тутъ йимъ була така зустрічъ. Вee козацтво уставлено було у дви лавы и стояло зъ обохъ бокивъ улицы, якою йихалы депутаты, а биля військової церкви, на широкому майдані зроблено було высокий помистъ, вкрытий турець-

кымы кылымамы, и на йому стиль пидъ парчею; ливоручъ столу стояла на помости старшина зъ булавамы та корогвамы, а праворучъ—духовенство, на сходахъ стоялы кошовий отаманъ и військовый пысарь.

Якъ тильки въихалы депутаты въ Слободзею, заразъ козакы вдарылы трyчи зъ гарматъ, а кошовий пославъ на зустрichъ депутатамъ хлибъ-силь. Головатый, прийнявши хлибъ-силь, подякувавъ старшини, и депутаты зновъ поихалы помижъ двома лавамы війська, котре безъ перестанку стріляло зъ гарматъ та рушныць. Доихавши до церковного майдану, депутаты вклоныlyся нызенько всьому війську и Головатый передавъ кошовому грамоту и вси царыцини подарунки.

Ось військовый пысарь почавъ голосно чытаты царыцину грамоту. Навкругы разомъ усе занышкло, занимило—ни пары зъ усть, а якъ тильки дочытавъ винъ до кинця—усе заворуышлося, загомонило и видъ краю до краю великого майдану зъ наболливыхъ козацькихъ грудей голосно залунало: „Ой спасыби жъ матери нашій Царыци за йіи мылосты!“

Писля того все військо рушыло у військову церкву, де архієпыскопъ катерынославський Амвросій одправывъ службу зъ молебнемъ, а писля молебню тутъ же на

майдани порозставлювани булы столы и лавки и козацтво гуртомъ обидало и довго бенкетувало. За обидомъ спивали писню, котру Головатый зложывъ по дорози зъ Петербургу:

„Ой годи намъ журытыся,
Пора перестаты;
Диждалыся видъ Царыци
За службу заплаты.
Дала хлибъ-силь и грамоту
За вирныи службы:
Отъ теперь мы, мыле браття,
Забудемъ вси нужды.
Въ Тамани жыть, вирно служыть,
Гряяныю держаты,
Рыбу ловыть, горилку пыть,
Ще ѹ будемъ багати.
Та вже треба женытыся
И хлиба робыты;
А хто прыйде изъ невирныхъ,
То якъ врага быты.
Слава Богу и Царыци,
И покой Гетьману:
Заличылы въ серцияхъ нашыхъ
Велыкую рану;
За здоровъя жъ мы Царыци
Помолымось Богу,
Що вона намъ показала
На Тамань дорогу“.

XI.

Зъ 1792 року Чорноморци почалы переселяться на Тамань.

Вже не кажучы про те, якъ тяжко по-

кыдаты ридну землю и переселяться въ чужу, далеку и невидому сторону, се ще тымъ важче було для Чорноморцивъ, що живучы середъ малолюдного степу, воны не малы кому продаваты свои хаты, худобу та инше господарство, котре не можна було перевозыты въ далеку краину, и мусилы збуватись свого добра за пивъ-дарма або й зовсимъ кыдаты.

„Течуть рички изъ горы мутни,
Идутъ люде изъ городивъ смутни,
Покыдають вжитки, пасики, худобу
И предороги грунты.
„Ой, вы прощайте, курини любезни,
Уже жъ намъ у васть бильше не жыты!
Ой вы прощайте, степы буджацьки,
Вже жъ намъ по васть бильше не ходыты!
А ты прощай, Днистеръ, ой ты ричка мутная,
Вже жъ намъ бильше зъ тебе воды не пыты!
Ой бо мы пидемъ на Кубань рику,
Та тамъ будемо жыты“.

Такъ высивалы люде въ своихъ писняхъ те лыхо козацьке. Та ничего було робыты. Надія на кращу долю и спокійне життя вабыла Чорноморцивъ и воны сьмилыво и жваво рулпылы на нове мисце.

Спершу вырядыла старшина частыну ко-
закивъ моремъ, потимъ другу, найбильшу
частыну, повивъ суходоломъ самъ кошовый,
а Головатый довгенько ще живъ у Слободзеи,
выряжаючи військо и доглядаючи за козаць-

кымъ добромъ и колы вже позбиравъ усихъ козакивъ, тоди вже и рушывъ на Кубань.

1793 року Чорноморци зовсимъ оселыся на новому мисци и стали кошемъ на ричци Кубани, засновавши городъ, который, на спомынъ про Царыцю Катерину, назвалы Катеринодаромъ.

Окримъ Чорноморськихъ козакивъ, незабаромъ почалы переселяться на Кубань и впysуватysя у козакы багато людей зъ усихъ куткивъ Україны, а найбильше зъ Полтавицьни и Черниговщины.

Въ той часъ Кубанська краина була дыкою, безлюдною пущою. Тожъ-то козакамъ було спочатку дуже тяжко оселатыся и багато йихъ гинуло видъ всякихъ хворобъ, незвичного пидсоння, видъ дыкого звиря та Черкесивъ, що жылы за Кубанью, але, не вважаючи на се, Кубань почала заселяться дуже сильно и въ 1850 роци, се бъ-то за 57 лить, земля Чорноморського війська мала людности 115.724 чоловика зъ жинкамы.

Писля першои осели въ Катеринодари, почалы козакы заводы слободы, або, якъ воны звалы, курини, котри булы названи такъ same, якъ и запорожськи курини, та й доси ще ти назвыща зосталыся въ народи, дарма, що курини вже переименовані въ станыци. Все військо було тоди подилене на курини и въ кожному курини, якъ и на Запо-

рожжи, бувъ свій виборний курииний отаманъ, своя управа и свій судъ, а кошова старшина настановлялася вже видъ царського уряду. Військови, громадськи и домашни звычай Чорноморцівъ зоставалыся ти же сами, що булы на Запорожжі, тильки служба видбувалася вже на такий способъ, якъ у Донськихъ козакивъ, и на войни Чорноморци булы вже пидъ командою генераливъ.

Не вспили ще Чорноморци гараздъ упорядкувати свое життя на новому мисци, якъ въ 1794 році велено Чорноморцямъ вырядити частину війська въ Польшу. Тисяча найкращихъ козакивъ пидъ командою самого кошового Харька Ченигы розбыли передове військо Сироковськаго, булы навить пидъ Варшавою и чымало славы здобулы Чорноморському козацству.

Незабаромъ почалась війна зъ Персією и спочатку 1796 року знову два полки козакивъ рушили въ далекий походъ въ Персію. Тоди саме кошовий Ченига занедужавъ и козаки пішли пидъ командою Антона Головатого. Якъ колись на Чорному мори, такъ теперъ орудували воны на Каспійському мори, дарма, що воно до того часу було зовсімъ невидоме козакамъ.

Далеко видъ своєї нової осели козаки й не чули про тяжке лыхо, що спіткало Чорноморію: людий кошовий отаманъ Чорно-

морцівъ Харько Чепига вмеръ писля тяжкої недуги.

На мисто його Царь Павло I настановивъ кошовимъ отаманомъ нашого славного Антона Головатого, та звистка ся не дійшла вже до його: бувши у перському поході, винъ тяжко занедужавъ и 29 генваря (січня) 1797 року померъ, закинчавши свои велики послуги козацству. Слава жъ його не вмре, не загине!

Извлечение изъ устава „Благотворительного Общества изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ“, утвержденного 19 ноября 1898 года.

§ 1. Общество имѣть цѣлью прийти на помощь религіозно-нравственному развитію и экономическому благосостоянію малорусского народа. Съ этой цѣлью Общество издаетъ одобренныя цензурою дешевыя и доступныя по языку и изложенію книги, какъ религіозно-нравственного содержанія, такъ и по всѣмъ отраслямъ сельско-хозяйственного и вообще промышленного знанія, а равно и литературно-художественного содержанія.

§ 2. Общество состоять изъ неограниченаго числа членовъ, коими могутъ быть совершеннолѣтнія лица обоего пола, за исключениемъ учащихся въ учебныхъ заведеніяхъ, состоящихъ на дѣйствительной военной службѣ низкихъ чиновъ и юнкеровъ и лицъ, ограниченныхъ въ правахъ по суду.

§ 3. Члены Общества раздѣляются на почетныхъ, членовъ-сотрудниковъ и дѣйствительныхъ и утверждаются Общимъ Собраниемъ по избраніи ихъ Правленіемъ.

§ 4. Въ почетные члены могутъ быть избираемы Общимъ Собраниемъ лица, сдѣлавшія значительныя пожертвованія въ пользу Общества или оказавшія ему иныя существенные услуги.

§ 5. Члены-сотрудники отъ членскихъ взносовъ освобождаются, а взамѣнъ того участвуютъ въ дѣлахъ Общества своими трудами.

§ 6. Дѣйствительными членами Общества состоять лица, вносящія въ кассу Общества ежегодно не менѣе трехъ рублей. Размеръ единовременного взноса не можетъ быть менѣе десяти годовыхъ взносовъ дѣйствительного члена.

Прим. Членскіе взносы и пожертвованія доставляются на имя казначея Общества, В. В. Игнатовича (Госуд. Банкъ, Центр. Бухгалтерія), а рукописи — на имя предсѣдателя Общества Д. Л. Мордовцева (Столярный пер., 6).

1-28

Имъются въ продаже
Корыстни звириятка
повоика . . .

АО 261232

„Книжка Корыстни звириятка написана такъ, что желать лучшего не приходится. Языкъ, стиль, обороты и способъ изложенія—чисто народное. Изложеніе книжки отнюдь не страдаетъ сухостью или однообразіемъ“ (Люблінскія Губернскія Відомости, № 2 М. И. Корниловичъ).

Про городыну О. Степовыка Ц. 5
Бжильныцтво Ф. И. Немоловскаго Ц. 8

Объ брошюры О. Степовыка и брошюра Ф. И. Немоловска одобрены Мин. Земледѣлія и Государ. Имущество для подвѣдѣственныхъ сему Министерству учебныхъ заведеній въ тѣхъ губерніяхъ, где местное крестьянское населеніе говорить на малорусскомъ нарѣчіи.

Молодыча боротьба Ганны Бафвинокъ . . . Ц. 1
Вирна пара. Въ осены лито. Спасенна пара
Г. Бафвинокъ Ц. 3
Орыся (зъ малюнкамы) П. Кулиша . . . Ц. 2
Оповидання про Антона Головатого (зъ малюнкамы) М. Комаря Ц. 5

Изданія Общества можно получать:

Въ С.-Петербургѣ въ кн. магаз. М. В. Попова (Невскій, 1) и въ кіоскахъ В. А. Пташникова; въ Кіевѣ въ книжн. складѣ „Кіевской Старинѣ“ (Безаковская, 14), въ кн. магаз. Идзиковскаго (Київщатикъ) и въ кн. магаз. Гавриша (Подоль, гост. дворъ, 30); Полтавѣ, Харьковѣ, Черниговѣ, Александровскѣ (Екатеринослав. губ.) и Ананьевѣ (Херсонской губ.) въ земскихъ книжныхъ складахъ; въ Одессѣ у д-ра Луценко (Херсонская, 48) у М. Ф. Комарова (Почтовая, 25); въ Екатеринодарѣ у С. Эрастова.

Выписывающимъ изъ С.-Петербургскаго склада (у д-ра Е. С. Грибинюка, Вознесенскій просп., д. 21), дѣлается обычная скидка, причемъ пересылка относится на счетъ покупателя.